

Näkövammaisten
liitto ry

Näkövammaisten 15–25-vuotiaiden it- apuvälineiden käytön kartoitus

Loppuraportti 2016

Näkövammaisten liitto ry
Työllisyyspalvelut
Harriet Mäki

1 Sisällysluettelo

2	Tausta	3
2.1	Kartoituksen toteutus	3
2.2	Apuvälineet Kelan ammatillisena kuntoutuksena	4
3	Kartoituksen lähtökohdat	4
3.1	Haastateltavat	5
3.2	Haastattelukysymykset	6
4	Haastatteluteemat	6
4.1	Käytössä olevat apuvälineet	6
4.2	Muut apuvälinekäytössä olevat tekniset laitteet	8
4.3	Apuvälineiden käyttö	8
4.4	Apua ongelmatilanteissa	10
4.5	Käyttötaidot	12
5	Muuta apuvälineisiin liittyvää	12
5.1	Opiskelun haasteet	13
5.2	Apuvälineiden myöntäminen	15
6	Yhteenveto ja jatkosuunnitelmat	16
6.1	Nuorten ehdotukset	17
6.2	Jatkosuunnitelmat	19
7	Lähteet	21

2 Tausta

2.1 *Kartoituksen toteutus*

Näkövammaisten liitto ry:n työllisyyspalvelut teki kartoituksen näkövammaisten 15–25-vuotiaiden nuorten it-apuvälineiden käytöstä. Kartoituksessa haluttiin selvittää, onko nuorilla it-apuvälineitä, ovatko ne käytössä ja millä tavalla ne ovat käytössä. Kartoitus tehtiin haastattelemalla 31 nuorta.

Kartoituksen teki työllisyyspalvelujen työntekijä, IT-asiantuntija Harriet Mäki, joka tapasi ja haastatteli nuoret heidän asuinpaikkakunnallaan tai Näkövammaisten liiton toimitiloissa Helsingissä.

Haastattelukriteereitä olivat mm. ikä, maantieteellinen sijainti, näkötilanne, elämäntilanne (opiskelu, työ, eläke tms.). Ikäjakauman vuoksi suurin osa haastateltavista oli opiskelijoita, ja työssäkäyviä oli vain muutama.

Kartoitus toteutettiin 1.9.–26.4.2016. Haastattelut tehtiin joko näkövammaisen nuoren asuinpaikkakunnalla hänen kotonaan, alueyhdistyksen toimistossa tai muussa hänen toivomassaan paikassa, esim. oppilaitoksessa sekä Näkövammaisten palvelu- ja toimintakeskus Iiriksessä Itäkeskuksessa Helsingissä. Kolme henkilöä haastateltiin puhelimitse.

Työllisyyspalvelut päätti toteuttaa kartoituksen, koska työllisyysneuvojen työssä tulee esiin asiakkaiden it-apuvälineiden käyttöön, käytönohjaukseen ja hankintaan liittyviä kysymyksiä. Digitalisoituvassa yhteiskunnassa on erityisen tärkeää että näkövammaisten it-apuvälineet ovat ajan tasalla ja yksilöllisten tarpeiden mukaiset, ja että niitä osataan käyttää. Hyvät tietotekniikkataidot ja omien it-apuvälineiden käyttötaito mahdollistaa, että näkövammaisen nuori suoriutuu itsenäisesti ja tasavertaisesti opiskelu- ja työelämässä sekä työelämään sijoittumisessa. Työllistymisen kannalta merkittävä tekijä on koulumenestys. Siksi nuorten opiskelun sujumiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Työllisyyspalveluiden työntekijöille on välittynyt kuva, että it-apuvälineitä käyttäessä on ongelmia, ja etteivät ne toimi kovin hyvin erilaisissa sovelluksissa ja sähköisissä ympäristöissä. Nuorten tilanteesta ei ole juurikaan välittynyt tietoa ja haluttiin tietää miten nuoret pärjäävät. Haluttiin myös tietää onko nuorilla omia hyviä ratkaisuja, joista ei olla tietoisia.

Työllisyyspalveluiden työntekijöille on muodostunut asiakastyössä käsitys, että nuoret putoavat apuvälineisiin liittyvän tuen piiristä siinä vaiheessa, kun siitä ei aktiivisesti huolehdi mikään tahon opintojen jälkeen. Siksi on olennaista kerätä kokemustietoa, mikä nuorten tilanne on esim. peruskoulun ja lukio-opintojen päättymisen jälkeen. Apuvälineissä voi ilmetä päivitystarpeita, kun siirrytään jatko-opintoihin tai työelämään tai näkötilanne muuttuu.

Kartoituksen tavoitteena oli selvittää myös mahdolliset it-apuvälineiden käytönohjaustarpeet. Oletuksena oli, että esille voi tulla esimerkiksi apuvälineiden ryhmä- tai yksilöllisiä ohjaustarpeita.

Työllisyyspalvelut ja Näkövammaisten liitto voivat käyttää tuloksia yhteistyössään ja vaikuttamistyössään julkisen palveluverkoston kanssa. Palveluverkoston kuuluvat keskeisesti Kela, perusterveydenhuolto, keskussairaalat, Näkövammaisten liiton ICT-ohjaus ja Näkövammaisten liiton alueyhdistysten IT-ohjaajat.

2.2 Apuvälineet Kelan ammatillisena kuntoutuksena

Näkövammaiset voivat hakea näkövammansa vuoksi tarvitsemiaan apuvälineitä Kelasta opiskeluun tai työhön. Kelalla on lakiin perustuva velvollisuus järjestää ja korvata apuvälineet ammatillisena kuntoutuksena. Kotiin ja vapaa-aikaan apuvälineitä haetaan keskussairaalaista tai kunnan sosiaalitoimesta.

”Apuvälineen myöntäminen edellyttää, että

- asiakas ei sairauden, vian tai vamman aiheuttaman haitan takia suoriudu opiskelusta tai työstä ilman haettavaa apuvälinettä tai suoriutuminen ilman apuvälinettä on kohtuuttoman vaikeaa tai rasittavaa
- apuväline on yksilöllisesti suunniteltu ja tekniseltä tasoltaan vaativa ja siten kallis
- tavoitteena on työkyvyn ja ansiomahdollisuuksien säilyttäminen ja parantaminen eli työelämä.”

Kalliita ja vaativia apuvälineitä ovat esimerkiksi kannettava tietokone tai näkövammaiselle suunniteltu laitekokonaisuus kuten pistenäytöllä varustettu tietokone. Tietokoneeseen myönnetään vammaan liittyvät ohjelmat (esim. ruudunluku-, suurennus- ja tekstintunnistusohjelma) sekä tarpeelliset perusohjelmat (esim. tekstinkäsittelyohjelma).

Kelan ei yleensä myönnä tablettitietokonetta näkövammaiselle ammatillisen kuntoutuksen apuvälineenä. Tabletti katsotaan suppeammaksi ominaisuuksiltaan ja kapasiteetiltaan, eikä siihen saa varsinaisia apuohjelmia tai lisälaitteiden laajennettavuus on rajallinen.

Kela ei myönnä matkapuhelinta apuvälineenä. Kommunikoinnin apuvälineeksi katsotun laitteen hankinnasta vastaa terveydenhuolto tai sosiaalitoimi.

Apuvälinetarve selvitetään tarvittaessa asiantuntijataholla, joka laatii Kelalle apuvälinetarvekartoituksesta suosituksen. Apuvälineen myöntämisen yhteydessä Kela harkitsee käytönopetuksen tarpeen. Käytönopetus voidaan myöntää aina kun asiakas tarvitsee opetusta laitteen, asetusten ja sovellusten käyttöön.

Ammatillinen kuntoutus (2016): Kela. 1.5.9 Apuvälineet 47–54

<http://www.kela.fi/documents/10192/3607a907-6042-4063-aacf-42b148f27798>. 5.12.2016.

3 Kartoituksen lähtökohdat

Haastateltavia saatiin syksyllä 2015 Näkövammaisten liiton Kuntoutus-liriksen Elbit-asiakasrekisteristä ja Keskuspuiston ammattiopisto Arlan valmentavalta linjalta. Asiakasrekisteristä saadut haastateltavat olivat olleet työllisyyspalveluiden asiakkaana. Heihin otettiin yhteyttä puhelimitse ja sähköpostilla. Tavoitetuista nuorista 67 % osallistui

kartoitukseen. Keväällä 2016 haastateltavia saatiin Näkövammaisten liiton nuorisotoiminnan suunnittelijan, oikeuksienvälönnan asiantuntijoiden ja alueyhdistysten työntekijöiden kautta sekä Jyväskylän Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri Onervasta.

3.1 Haastateltavat

Haastateltavat nuoret olivat 15–25-vuotiaita vv. 1991–2000 syntyneitä ja heitä haettiin kartoitukseen ympäri Suomea, isoilta ja pieniltä paikkakunnilta. Haastateltavista heikkonäköisiä oli 14 henkilöä ja 6 oli vaikeasti heikkonäköisiä ja 11 sokeita. Opiskelijoita oli kaikilta opintoasteilta:

- peruskoulu
- 10. luokka
- Valma (valmentava koulutus)
- lukio
- ammattikorkeakoulu
- korkeakoulu.

Työelämässä tai opintojen ohella työssäkäyviä oli 3 henkilöä.

Taulukko ikäluokista:

Syntymävuosi	lukumäärä
1991	4
1992	2
1993	2
1994	2
1995	5
1996	3
1997	0
1998	4
1999	8
2000	1
yhteensä	31

Näkövammarekisterissä on 15 - 25-vuotiaita 790 henkilöä. Kaikki näkövammaiset eivät ole rekisterissä. Todellinen luku lienee n. 2000.

Pääasiallisen toiminnan jakauma on seuraavanlainen (v. 2010):

- täystyöllisiä 6 %
- osittain työllisiä 36 %
- työttömiä 1,5 %
- opiskelijoita 16 %
- eläkeläisiä 32 %
- muussa tai tuntemattomassa tilanteessa 9 %

Koulutusastejakauma (v. 2012):

- perusaste 80 %
- keskiaste 20 %
- korkea-aste alle 1 %

Matti Ojamo, Näkövammarekisterin erillistutkimukset vv. 2010 ja 2012.

3.2 Haastattelukysymykset

Haastattelussa kysyttiin perustiedot: henkilötiedot, ikä, elämäntilanne (opiskelu, työ tai muu) ja näkötilanne. Haastattelukysymykset olivat:

- mitkä it-apuvälineet ovat käytössä
- mitä muita teknisiä laitteita on apuvälinekäytössä
- apuvälineiden yhteiskäyttö
- missä, mihin ja minkä verran päivässä käyttää apuvälineitään
- miten arvioi omaa it-apuvälineiden käyttötaitoaan asteikolla 1–5 (jossa 5 on paras)
- miten ratkaisee ongelmatilanteita
- tietääkö mistä saa apua ongelmatilanteissa
- onko jotain apuvälineisiin liittyvää, minkä haluaa tuoda esiin
- onko tarvetta ryhmä- tai yksilöohjaukselle

4 Haastatteluteemat

4.1 Käytössä olevat apuvälineet

Tietokone, ruudunluku- ja suurennusohjelma sekä pistenäyttö

Lähes kaikilla haastatelluilla on käytössä Kelan myöntämä kannettava tietokone Windows 7- käyttöjärjestelmällä opiskelua varten. Sokeilla on tietokoneessa Jaws-ruudunlukuohjelma ja puhesynteesi, monella lisäksi NVDA-ruudunlukuohjelma. Jos yksi ruudunlukuohjelma ei lue näytön sisältöä, niin toinen saattaa sen tehdä. Osa käyttää myös pistenäyttöä, jolla ruudun sisältö voidaan lukea. Vaikeasti heikkonäköisillä on käytössä ruudunlukuohjelma ja osalla heistä myös suurennusohjelma. Useimmilla heikkonäköisillä haastatelluilla on ZoomText-suurennusohjelma ilman puhetukea.

Kolme heikkonäköistä ei käytä suurennusohjelmaa. Syynä on mm. se, ettei sillä näe koko ruudun sisältöä kerralla, mikä hankaloittaa sisällön tutkimista. Yksi on unohtanut käytön. Kaksi heikkonäköistä käyttää suurennusohjelman sijasta.

Yhdellä haastatelluista ei ole Kelan myöntämää tietokonetta, vaan hän on hankkinut sen itse. Kaksi haastatelluista on hankkinut Kelan koneen lisäksi oman koneen. Itse hankituista koneista kaksi haastateltua on kiinnostuksen vuoksi koonnut itse oman koneen.

Skanneri

Sokeilla tai vaikeasti heikkonäköisillä on käytössä myös skanneri, tulostin ja tekstintunnistusohjelma tai skannerimonitoimilaite.

Kaksi haastateltua kertoo skannerin olevan suureksi avuksi, kun oppimateriaalin saa heti sen avulla, eikä sitä tarvitse odottaa enää 3 kk Celiasta. Moni haastateltava toi esiin, että skannaus vie toisaalta paljon aikaa. Oppimateriaalin joutuu käymään läpi, ja muokkaamaan vielä tekstinkäsittelyohjelmalla, koska tekstintunnistus ei toimi aina hyvin. Näin oppimateriaali saattaa olla vajaa ja sekavassa järjestyksessä.

Näyttö/lisänäyttö

Heikkonäköisillä käyttäjillä on osalla erillinen näyttö. Suurempi näyttö hyödyttää, mutta voi myös näkötilanteesta riippuen olla haitta (esim. näkökenttäpuutos tai putkinäkö). Näytölle mahtuu suurennusta käytettäessä enemmän sisältöä. Toisaalta suurennuksen koon tarpeesta riippuen iso osa näytön sisällöstä voi jäädä ruudun ulkopuolelle. Myös kuva liikahtaa hiirtä liikuttaessa nopeasti isolla suurennoksella ja kohdetta voi joutua etsimään näytöltä. Käyttäjä joutuu asettelemaan näyttöä tai vierittämään sisältöä hiirellä tai näppäinkomennoin, nähdäkseen mitä kaikkea se pitää sisällään. Nämä hidastavat hahmottamista, ja työskentely vie enemmän aikaa.

Näytönvarsi

Näyttöä on helppo katsoa läheltä varren avulla ja katselukulmaa voi säädellä häikäisyn ehkäisemiseksi. Tämä helpottaa sisällön tutkimista myös silloin, kun sisältö pitää nähdä kerralla ruudulla, eikä sen vuoksi voi käyttää suurennusohjelmaa. Näytönvarsi vähentää niska- ja hartiasseudun kokonaiskuormitusta, jota aiheutuu myös apuvälineiden kantamisesta repussa.

Tekstinkäsittelyohjelmat

Tietokoneisiin on myönnetty opiskelun kannalta tarpeelliset perusohjelmat kuten Microsoft Word tekstinkäsittelyohjelma. Kaikki haastatellut käyttävät tekstinkäsittelyä jossain muodossa, mutta MSWord tuntuu olevan yleisesti hyvin hallinnassa. Osa sokeista kertoo käyttävänsä muistioita silloin kun asiakirjan muotoilulla ei ole väliä, koska se koetaan helppokäyttöiseksi ruudunlukuohjelman kanssa.

Elektroninen suurennuslaite

Muutama heikkonäköinen nuori käyttää elektronista suurennuslaitetta. Esim. papereiden ja postin tutkiminen sujuu kätevästi kun ei tarvitse avata tietokonetta ja skannata materiaalia tutkittavaksi. Joillakin haastatelluista on vielä käytössä vanhempia ei-liikuteltavia malleja, joita ei voi kytkeä kannettavaan tietokoneeseen, vaikka selkeästi on tarvetta käyttää laitetta opiskelussa ja kotona.

4.2 Muut apuvälinekäytössä olevat tekniset laitteet

Puhelin

Varsinaisten it-apuvälineiden lisäksi nuorilla yleisin käytössä oleva apuväline on älypuhelin, jossa on ruudunlukuohjelma ja suurennusominaisuudet. Älypuhelimeksi on hankittu itse kustannettuna iPhone, jossa on mukana ilmainen ruudunluku VoiceOver. Aiemmin puhelimen käytön mahdollisti Talks-ohjelma, joka toimi Nokian Symbian-käyttöjärjestelmän puhelimissa. Kun sen kehittäminen ja sopivien puhelimien valmistaminen lopetettiin, ainoa vaihtoehto oli aluksi iPhone ja VoiceOver. Myös Android-puhelimiin on kehitetty TalkBack-ruudunlukuohjelma, joka muutaman haastateltavan toteamana ei vielä puhu yhtä kattavasti kuin VoiceOver.

Tabletit

Parilla nuorella on myös itse hankittu iPad vapaa-ajan käytössä. Muutamat ovat harkinneet iPadin hankkimista. Korkea hinta on usein syynä, miksi hankinta on siirtynyt tai jäänyt tekemättä.

Windows-tietokoneen tarjoamat avut heikkonäköisille

Osa heikkonäköisistä pärjää hetkellisissä tilanteissa selaimen tekstiä suurentamalla Windowsin näppäinkomennoilla Ctrl+ + ja Ctrl -. Ongelma on, että suurennus tapahtuu ainoastaan selaimen osalta. Windowsin osoite- ja valikkorivien tekstit eivät suurene lainkaan. Vain muutama käytti Ctrl +-ominaisuutta runsaammin.

Windows 7:n oma suurennuslasi ei ole juurikaan käytössä, osin sen vuoksi, ettei siitä tiedetä tai sitä ei koeta hyödylliseksi. Sen tarjoamat vaihtoehdot muilta kuin suurennuksen osalta eivät ole riittävät kaikille heikkonäköisille suurennusohjelmiin verrattuna. Esim. hiiren osoittimen koko ja väri ja näytön väri vaihtoehdot eivät riitä, kun tarvitaan isompaa suurennusta.

Erillinen suurentava hiiri on käytössä parilla heikkonäköisellä. Sen avulla saa käyttöön esim. suurennuslasin linssin, jonka kokoa voi säätää.

Digisanelin

Muutamalla henkilöllä on digisanelin käytössä tallentamista varten.

Daisy-soitin

Osa kuuntelee Daisy-soittimella äänikirjoja ja elektronisia oppikirjoja. Muutama käyttää sitä tekstimuotoisen oppimateriaalin kuunteluun. Harva käyttää nauhoitusominaisuuksilla varustettua kannettavaa Daisy-soitinmallia luentojen nauhoittamiseen, koska luentomateriaalin saa useimmiten tekstinä tai sähköisesti tietokoneella luettavaksi.

4.3 Apuvälineiden käyttö

Kartoituksella haluttiin saada tietoa, missä ja miten näkövammaiset nuoret käyttävät apuvälineitä ja toimivatko apuvälineet siinä mihin niitä tarvitaan. Haastateltavilta kysyttiin

myös, miten tietokoneen, puhelimen ja apuvälineen käyttö jakautuu opiskelun, työn ja vapaa-ajan kesken.

Näkövammaiset nuoret käyttävät it-apuvälineitä päivittäin voidakseen toimia arjessaan. Opiskeluun tai vapaa-ajalla opintoihin liittyviä tehtäviä ja muuta vapaa-aikaan liittyvää tehdään sujuvasti lomittain, joten aina ei ole mahdollista erotella käytettyä aikaa.

Nuoret osaavat hyvin eritellä apuvälineiden käyttöä ja kertoa missä ne toimivat ja mikä niiden kanssa tuottaa ongelmia. Näkövammaisen nuori käyttää monipuolisesti tietotekniikkaa ja puhelinta kuten kuka tahansa nuori, ja on yhteydessä toisten nuorten kanssa esim. some-sovellusten avulla. Ios-laitteissa ilmaiseksi mukana tuleva VoiceOver-puhesyntetisaattori ja suurennusominaisuus mahdollistavat laitteen itsenäisen käytön näkövammaiselle.

Ajallinen käyttö

Haastateltavat käyttävät it-apuvälineitään tuntimääräisesti hyvin vaihtelevasti päivän aikana opintoihin, vapaa-ajallaan ja töissä. Sen erittely, minkä verran kukin käyttää apuvälineitä mihinkin osa-alueeseen, on joskus hankalaa. Sekä oppilaitoksessa että vapaa-ajalla käytetään oppilaitoksen ja omia apuvälineitä opiskeluun ja viestittelyyn. Kotona käyttö vaihtelee yhtäläillä muun vapaa-ajan ja opintoihin liittyvien tehtävien välillä.

Yli puolella haastatelluista it-apuvälineiden käyttö vapaa-ajalla vaihtelee satunnaiskäytöstä pariin kolmeen tuntiin. Kolmannes käyttää apuvälineitään 6–8 tuntia päivässä ja pieni osa siltä väliltä. Opiskeluun apuvälineitä käyttää 0–2 tuntia päivässä 13 henkilöä. Kuusi henkilöä käyttää niitä opiskeluun 3–5 tuntia ja yhdeksän henkilöä 5–8 tuntia päivässä. Kokonaisuudessaan apuvälineiden käyttö saattaa olla osalla jopa 11–12 tuntia vuorokaudessa, minkä tuntuu osasta raskaalta ja voimia vieväksi arjessa suoriutumisessa.

Apuvälineitä käytetään monipuolisesti

Sekä opintoihin että arjen viestintään käytetään yleisesti sähköpostia, puhelinta, tekstiviestejä sekä somen viestintäsovelluksia (mm. Facebook, Twitter, Instagram ja WhatsApp). Tiedonhakuun, harrastuksiin ja nettisurfailuun käytetään myös aikaa päivittäin. Opintoihin liittyy useita erilaisia sähköisiä verkko-oppimisympäristöjä ja hallintojärjestelmiä. Niistä Wilma tai Moodle olivat suurella osalla käytössä ja ne jakavat mielipiteet. Osan mielestä ne toimivat hyvin. Yksi haastateltava kokee Moodlen käytön helpoksi, kun ei tarvitse sen ansioista erityisjärjestelyjä oppimateriaalin saamiseksi tai yhteydenpitoon opettajien kanssa. Toinen joutuu kiertämään Wilman ongelmia sähköpostilla, koska viestin lähetys ei toimi apuvälineillä.

Yliopisto-opiskelijoilla voi olla käytössä useita erilaisia sähköisiä oppimisalustoja. Niissä tehdään tehtäviä, ryhmätöitä, tentti-ilmoittautumisia, vastaanotetaan opintosuorituksia, saadaan lukujärjestykset jne.

Kaikki haastatelluista käyttävät tekstinkäsittelyohjelmia opinnoissaan ja osa vapaa-ajalla. Jotkut haastateltavista kirjoittavat tarinoita tai kirjaa tai pitävät esim. treenipäiväkirjaa.

Mobiililaitteiden sovelluksia ja verkkoselailua käytetään paljon. Näistä käytetään erityisesti liikkumiseen liittyviä kartta- ja aikataulusovelluksia, verkkopankkisovelluksia ja

harrastuksiin liittyviä sivuja. Sokeille käyttäjille suunniteltuja mobiilisovelluksia on myös käytössä, kuten Blindsquare navigaatio-sovellus, TextGrabber tekstintunnistusta varten, TapTapSee kameratunnistus ja Daisy-lukusovelluksia selailtavien oppikirjojen, äänikirjojen ja äänilehtien lukemiseen.

Netissä tai puhelimella seurataan uutisia, sanomalehtiä, säätietoja ja blogeja. Useat näkövammaiset nuoret käyttävät musiikki- ja videopalveluja kuten Spotifyta ja Youtubea. Jotkut käyttävät musiikin tekemiseen liittyviä sovelluksia. Nuoret katsovat ja kuuntelevat netti-televisioita -ja radioita ja pelaavat pelejä.

Vaativia työpaikan yritysohjelmistoja on myös käytössä, ja asiakastietojen ylläpitoa ja ajanvarausjärjestelmä Excelissä. Kaikkia Office-sovelluksia käytetään joko työssä tai opiskelussa.

Jotkut haastateltavat ohjelmoivat ja tekevät kotisivuja.

4.4 Apua ongelmatilanteissa

Haastattelussa kartoitettiin myös, miten näkövammaiset nuoret tuntevat apuvälinekäyttöön liittyvät apu- tai palvelukanavat. Muutama mainitsi, että neuvontaa saa hyvin ja monesta paikasta äkillisiin tilanteisiin. Osalle nuorista oli kysyttäessä ensin epäselvää, kenen puoleen kääntyä ongelmatilanteissa. Apukanavat olivat yleensä silti tutut, kun niistä keskusteltiin. Monen kohdalla lapsena ja koululaisena vanhemmat ja koulu hoitavat apuvälineasiat, joten on luonnollista, ettei asia heti tullut mieleen.

Apu- ja palvelukanavia on käytettävissä useita:

- Kela
- apuvälineen toimittaja tai maahantuoja
- Näkövammaisten liiton alueelliset tietotukipalvelut ja it-ohjaajat
- Näkövammaisten liiton valtakunnallinen it-neuvonta
- työllisyyspalvelut
- oikeuksienvälön asianajajat
- Keskuspuiston Arlan Valmassa opettajat ja it-ohjaajat
- Jyväskylän Valteri Onervan opettajat ja it-ohjaajat
- koulujen opinto-ohjaajat ja it-tuki
- vertaistuki:
 - Näkövammaisten liiton tiedonsaantipalveluiden tietotekniikkaan liittyvät postirobottikeskustelualueet
 - Facebook-ryhmät
 - näkövammaiset kaverit
 - perheenjäsenet ja henkilökohtaiset avustajat.

Haastatelluista kaikki kertovat yrittäneensä selvittää ongelmaa ensin itse. Joillakin auttaa yksinkertaisimmillaan koneen sammutus ja uudelleenkäynnistys, esim. jos ruudunlukija jumittaa koneen. Moni haastateltavista googlaa tietoa netistä tai kysyy toiselta näkövammaiselta apuvälinettä käyttävältä nuorelta. Joku haastateltavista etsii ohjelman asetuksista ratkaisua.

Aina ongelmaa ei pysty ratkaisemaan ilman näkevän henkilön apua, varsinkin jos se liittyy siihen että ruudunlukuohjelma ei puhu jonkun sovelluksen kanssa tai jollain sivulla. Näissä tilanteissa apua saadaan koulukavereilta, opettajalta, opolta, perheenjäseneltä tai henkilökohtaiselta avustajalta. Muissa tietokoneasioissa voidaan kysyä neuvoa myös näkeviltä kavereilta.

Kelan palvelut ovat tiedossa, koska sieltä on myönnetty käyttöön tietokone, ruudunluku- tai suurennusohjelma ja oheislaitteet apuvälineenä. Suurin osa tietää ottaa yhteyttä Kelaan laitteen tarvitessa huoltoa. Osa kääntyy huoltotilanteissa suoraan apuvälineen toimittaneen tahon puoleen.

Keskussairaaloitten palveluja tunnettiin, mutta haastatellut nuoret ovat kuitenkin vähemmän tekemisissä niiden kanssa, sillä opintojen tai työn vuoksi käytössä oli Kelan kautta saadut laitteet. Harva kertoi viime aikoina päivittäneensä kotona tarvittavia it-apuvälineitä keskussairaalan kautta, vaikka joillakin olisi ollut tarvetta. Alueelliset it-palvelut ovat tuttuja osalle haastatelluista. Vaikka alueelliset it-ohjaajat olisivat tiedossa, osa näkövammaisista nuorista kertoo, että ei ole kokenut tarpeelliseksi kääntyä heidän puoleensa. Osa heikkonäköisistä haastatelluista kertoo, etteivät tunne oman alueen it-palveluja. Muutama heikkonäköinen toteaa, ettei saa tukea tai riittävää apua, kun alueella toimii vain sokea ohjaaja. Muutama kertoo, ettei tarvitse palveluja siksi, että näkötilanne on suhteellisen hyvä. Oman apuvälineen ominaisuuksien hyödyntäminen ei välttämättä ole siksi niin hyvä kuin voisi olla, arvelee eräs haastateltu. Jos haastateltava nuori ei ollut alueyhdistyksen jäsen, hän ei ollut välttämättä saanut tietoa alueyhdistyksen palveluista. Alueellisista palveluista mainittiin myös aluesihteerit (eli nykyiset oikeuksienvälvoimän asiantuntijat), joista jotkut ovat ohjanneet nuoria myös it-asioissa ja/tai eteenpäin olemaan yhteydessä oikeaan tahoon.

Näkövammaisten liiton ylläpitämistä tukipalveluista - tiedonsaantipalveluiden IT-neuvonta ja postirobotin keskustelualueet - ovat useimmille haastatelluille tuttuja, vaikka niitä ei välttämättä käytetä usein. Jos asiaa ei voitu ratkaista IT-neuvonnassa, koettiin hyvänä että, sieltä ohjataan aina eteenpäin oikealle taholle. Kysymykset ovat liittyneet esim. ruudunlukuohjelmaan, yleisiin tietokoneen käyttötilanteisiin ja laitehuoltoihin. Postirobotin tietoteknisiltä keskustelualueilta vertaisapua saadaan vaihtelevasti. Kokemukset avunsaannin nopeuden suhteen eroavat. Läheskään kaikki eivät ole tietotekniikasta kiinnostuneita, eivätkä ole siksi liittyneet aihepiiriin alueille. Osa haastateltavista pitää alustaa vanhanaikaisena ja toivoo keskustelualueen tilalle selainpohjaista keskustelufoorumia. Joku taas pitää alustaa vaikeakäyttöisenä. Muutaman haastateltu kokee, ettei ole palvelun kohderyhmää esim. iän ja taitojen puolesta.

Haastatellut eivät ole selkeästi ottaneet yhteyttä it-apuvälineasioissa Näkövammaisten liiton työllisyyspalveluihin. Työllisyysneuvojen työssä ne ovat tulleet esiin muiden asioiden yhteydessä.

Oppilaitosten it-tuki, opettajat ja opot auttavat, kun järjestelmien kanssa on ongelmia. Oppilaitoksissa tehdään myös järjestelyjä, jos ruudunlukuohjelmalla ei voi esim. lukea oppimateriaaleja. Monet opettajat ovat usein valmiita muokkaamaan materiaalia näkövammaista opiskelijaa varten. Materiaali annetaan sähköisenä esim. tekstimuodossa sähköpostilla. On myös tilanteita, että apua ei saa eikä erityisjärjestelyjä tehdä. Luvussa 5.1 Opiskelun haasteet tilanteita avataan tarkemmin.

Myös näkövammaisten Facebook-ryhmissä kysytään neuvoa. Esimerkiksi Näkövammaiset opiskelijat -ryhmästä saa vastauksia samassa tilanteessa olevilta. Näkövammaiset Apple käyttäjät -ryhmää seurataan myös.

Muutama on kysynyt neuvoa laitteiden maahantuojilta tai apuvälineen toimittajalta. Nuoret antavat sekä myönteistä että kielteistä palautetta heiltä saamastaan avusta. Useampi kertoo, ettei halua seuraavia apuvälineitä samalta toimittajalta kuin aiemmin. Siihen vaikuttaa muun muassa, miten on saatu apua huoltoon vaativissa tilanteissa, miten käyttövalmiina laitteet saadaan tai miten asiantuntevaksi toimittajan palvelut koetaan.

4.5 Käyttötaidot

It-apuvälineet ovat osa nuoren päivittäistä elämää, joita ilman ei selviä arjessa. Haastatellut kokevat positiiviseksi, että apuvälineitä on käytettävissä ja niiden avulla pystyy toimimaan itsenäisesti. Vaikka apuvälineitä osataan käyttää hyvin, niin ongelmana on varsinkin eri sovellusten toimimattomuus ruudunlukuohjelmalla. Tämä vie aikaa ja energiaa. Myös uusien sovellusten ja tai teknologioiden käyttöönottoon menee paljon aikaa.

Nuoret arvioivat itse asteikolla 1–5 (5 oli paras) oman apuvälineen käyttötaitoa seuraavasti:

- 4–5, kun tarkoitettiin ruudunluku- tai suurennusohjelmaa.
- Tietokoneen yleisiin käyttötaitoihin osa antoi erikseen arvionsa numeerisesti, joka vaihteli välillä 3–5. Kaikki eivät ole kiinnostuneita tietotekniikasta ja tietokoneista ja osa arvioi tietokoneen käyttötaidon hieman heikommaksi kuin suurennus- tai ruudunlukuohjelman.
- Iphone-puhelimen käytön osaamisen melkein kaikki arvioivat numerolla 5 eli erinomaiseksi.

Ruudunlukuohjelmien käyttäjät tuntuvat hallitsevan peruskäytön hyvin. Heikkonäköiset eivät hyödyntäneet ehkä yhtä laajasti suurennusapuvälineen ominaisuuksia. Yksi ei osannut käyttää suurennusohjelmaa, koska ei ollut heti aloittanut käyttöä saatuaan sen.

5 Muuta apuvälineisiin liittyvää

Nuoret nostivat haastattelun aikana esiin apuvälineisiin liittyviä asioita ja huolenaiheita. Suuri huoli liittyi erityisesti korkeakouluopiskelijoilla oppilaitosten sähköisiin oppimisjärjestelmiin, ja niiden vaikutuksesta opiskeluun ja jaksamiseen. Toinen merkittävä kokonaisuus liittyy apuvälineiden myöntämiseen, ohjaukseen ja huoltoon. Prosessien hitaus ja byrokratia aiheuttavat pahimmillaan opintojen viivästymistä.

5.1 Opiskelun haasteet

Yhdenvertaisuuslaki ja kohtuulliset mukautukset

”Viranomaisen, koulutuksen järjestäjän, työnantajan sekä tavaroiden tai palvelujen tarjoajan on tehtävä asianmukaiset ja kulloisessakin tilanteessa tarvittavat kohtuulliset mukautukset, jotta vammaisen henkilö voi yhdenvertaisesti muiden kanssa asioida viranomaisissa sekä saada koulutusta, työtä ja yleisesti tarjolla olevia tavaroita ja palveluita samoin kuin suoriutua työtehtävistä ja edetä työuralla.

Mukautusten kohtuullisuutta arvioitaessa otetaan huomioon vammaisen ihmisen tarpeiden lisäksi 1 momentissa tarkoitettun toimijan koko, taloudellinen asema, toiminnan luonne ja laajuus sekä mukautusten arvioidut kustannukset ja mukautuksia varten saatavissa oleva tuki.”

Finlex Yhdenvertaisuuslaki 1.1.2015 15§

<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141325> 2.9.2016.

”Tilanne on hoidettu hyvin, mutta vaatii erityisjärjestelyjä, koska oletuksena [sovellus] ei ole saavutettava.”

”Saavutettava ympäristö, palvelu tai informaatio on sellaista, jota sokea tai heikkonäköinen ihminen pystyy hyödyntämään itsenäisesti näkövammastaan huolimatta.

- kaikki oleellinen tieto on saatavissa tietokoneen tai muun yleisesti käytössä olevan laitteen tai selaimen avulla ilman, että käyttäjä tarvitsee hiirtä, kuvia, grafiikkaa tai lisäohjelmaa sisällön lukemiseen ja valintojen tekemiseen
- verkkosivun voi hahmottaa ja sen rakenteessa voi liikkua loogisesti apuvälineiden avulla ilman visuaalista havainnointia
- värit ja fontti voidaan mukauttaa käyttäjän näyttöasetusten avulla.”

Näkövammaisten liitto, Verkkoviestintä ja verkkopalvelut, 25.10.2016

<http://nkl.fi/fi/etusivu/esteettomyysratkaisut/verkko>.

Sähköiset materiaalien, alustojen ja tenttimisympäristöjen käyttö lisääntyy korkeakouluissa ja oppilaitoksissa. Olisi tärkeä päästä vaikuttamaan jo suunnittelu- ja kehitysvaiheisiin sekä alan oppilaitoksiin ja opiskelijoihin, jotta sovellukset tehdään saavutettaviksi. Euroopan komissio hyväksyi 3.5.2016 tehdyn sopimuksen saavutettavuusdirektiivistä, jonka on voimaan astuessaan tarkoitus parantaa julkisen sektorin verkkosisällön ja mobiilisovellusten saavutettavuutta erityisesti näkö- ja kuulovammaisille. Jäsenvaltiot on veloitettu saattamaan se kansallisen lainsäädännön osaksi 21 kuukauden siirtymäajan jälkeen. Näkövammaisten liitto on ollut aktiivisesti mukana muiden järjestöjen kanssa vaikuttamassa direktiivin syntymiseen.

Euroopan komissio - Lehdistötiedote 3.5.2106 Bryssel http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1654_fi.htm. 25.10.2016.

Opiskelun eri opintoasteilla käytetään useita eri sähköisiä oppimisalustoja. Erityisesti korkeakouluopiskelijoilla on useitakin järjestelmiä, jotka toimivat vaihtelevasti. Osa niistä on osittain tai kokonaan saavuttamattomia.

Haastateltavilta vie paljon aikaa löytää toimivia ohjelmia ja vaihtoehtoja. Tämä aiheuttaa ylimääräistä kuormitusta opintoihin. Päivät venyvät pitkiksi erityisesti korkeakouluopiskelijoilla. Opiskelija ei yleensä tiedä onko hän ainoa näkövammaisen sovelluksen käyttäjä omassa korkeakoulussaan tai käytetäänkö sovellusta apuvälineillä muissa korkeakouluissa. Vertaistukea ei saa muilta ja ongelmien kanssa joutuu kamppailemaan yksin. Kuormitus voi johtaa jopa motivoituneen opiskelijan uupumiseen ja harkitsemaan alan vaihtoa. Kun uusien sovellusten opiskeluun menee aikaa, apuvälineen toimintoja opetellaan monesti vasta pakon edessä. Jotkut sokeat ja vaikeasti heikkonäköiset kertoivat myös rasittumisesta tai väsymyksestä tuntikausien päivittäiseen puhesyntetisaattorin koneäänen kuuntelemiseen.

Opiskelijoille tehdään useimmiten erityisjärjestelyjä, ja opiskelijat saavat oppimateriaalit saavutettavassa muodossa ja pystyvät tenttimään. Useissa oppilaitoksissa erityisjärjestelyihin suhtaudutaan asiallisesti ja myötämielisesti. Jotkut opiskelijat kokevat, että joutuvat kuitenkin pyytämään materiaalia aina erikseen ja uudestaan saavutettavassa muodossa ja aina ei halua tai jaksaa tehdä sitä. Myös jo sovitut järjestelyt saatetaan kyseenalaistaa toistuvasti.

Eräs opiskelija on saanut tenttimistä varten koneen, jota muut eivät saa käyttää, etteivät asetukset muutu. Kaikkia tarvittavia apuvälineitä ei voinut silti käyttää. Jossakin apuvälineessä oli esim. muistia, johon olisi voinut tallentaa materiaalia. Eräässä oppilaitoksessa it-tuki oli kiinnostunut selvittämään sovellusten toimintaa apuvälineillä. Ratkaisua ei kuitenkaan löytynyt, eikä opiskelija saanut apua muualtakaan.

Eräässä oppilaitoksessa kukaan opiskelijoista ei saa IT-tukihenkilöiltä henkilökohtaista apua laitteista ja järjestelmistä johtuviin ongelmiin. Näkövammaisen suhteen ei tehty poikkeuksia.

Useat opiskelijat joutuvat muokkaamaan pdf-muodossa olevat materiaalit itselleen luettavaksi skannerin tekstintunnistusohjelmalla. Ongelmana on, että tekstintunnistusohjelmat eivät toimi täysin luotettavasti. Haastatellut kertovat, ettei voi tietää, onko lopputuloksessa kaikki mitä alkuperäisessä tekstissä oli. Tenttiin valmistautuminen voi tuntua epävarmalta.

Useat haastatellut kertovat, että opintoihin liittyviä asioita joutuu jättämään tekemättä sen vuoksi, ettei niitä pysty apuvälineellä tekemään.

- Ruudunlukija ei lue kaikkea mitä ruudulla on.
- Ruudunlukuohjelman asetukset eivät aina ole valmiina, kun versio tai ohjelma päivittyy.
- Apuvälineiden sovellustuki tulee viiveellä sovellusten päivittyessä.
- Sähköisiin ryhmittöihin osallistuminen ei usein onnistu. Esim. Office 365 ryhmätyökalut eivät toimi ruudunlukijalla hyvin.
- Opiskelussa voi jäädä ilman materiaaleja.
- Opettajat saattavat käyttää ryhmittöissä niin visuaalisia materiaaleja tai metodeja, ettei näkövammaisen voi osallistua.

Toisaalta visuaalisen materiaalin osa haastatelluista voi usein saada tekstitiedostona sähköpostitse. Materiaalia ei kuitenkaan aina voida tuottaa esteettömästi, vaikka

opettajalla olisi tahtoa. Se on alun perin voinut olla esimerkiksi jonkun toisen tuottama ja sellaisessa muodossa, ettei sitä voi muokata, esim. suojattu pdf-tiedosto.

5.2 Apuvälineiden myöntäminen

”Apuvälineiden toimivuus on erittäin tärkeää ja niiden saatavuutta tulisi helpottaa.”

Useampi haastateltava kertoo, että apuvälineiden saaminen ja huolto kestää liian kauan. Hakemuksen käsittely Kelassa, ja se että myönnetty laite tai ohjelmisto on toimitettu ja saatu käyttöön asti vie oman aikansa. Pahimmillaan se viivästyttää opintoja. Opinnoissa saattaa esim. jäädä sen vuoksi yksi välikurssi välistä eikä sitten voi edetä opintokokonaisuudessa enää.

Laitteiden painosta mainitsi useampi. Osa on saanut tuki- ja liikuntaelämistön vaivoja ja päänsärkyä ja tarvinnut fysikaalista hoitoa. Opiskelijoilla on yleensä käytössään kannettava tietokone, että he voisivat käyttää sitä sekä opiskelupaikassa että kotona. Kantaminen ja siirtely on koettu rasittavaksi ja fyysisesti kuormittavaksi. Sen vuoksi osa ei ota konetta mukaan opintoihin. Pari on hankkinut itse kevyemmän koneen, jota jaksavat kantaa. Toisaalta kannettavia ja pienempiä laitteita toivotaan, jotta apuvälineet olisivat aina matkassa. Akun keston pitäisi olla hyvä, että virtajohtoja ei tarvitse kuljettaa mukana. Kannettavia laitteita saattaa olla useita.

Eräs haastateltu kertoo saaneensa virheellisen apuvälinesuosituksen, jonka perusteella Kela antoi maksusitoumuksen. Virhettä ei voitu korjata enää, vaikka apuväline ei ollut täysin sopiva.

Muutama haastateltava tuo esiin, että laitetoimittajien kanssa on noussut monella ongelmia. Ruudunlukijan asetukset eivät ole ollenkaan sopivat, vaan ne pitää itse säätää alusta. Joissakin tilanteissa laitteet piti asentaa uusiksi pariin kertaan, mikä viivästytti apuvälineen käyttöönottoa huomattavasti. Usea haastateltava mainitsee, ettei saanut ohjausta, joka kuului apuvälineen myöntämispäätökseen. Eräs kertoo, että laitteet oli postitettu kotiin ja ne oli pitänyt kytkeä itse ja ottaa ohjelmat käyttöön. Käytönohjausta ei ollut.

Myös käytönohjaustilanteet ovat joskus hankalia. Erityisesti heikkonäköisten ohjaukset sokean ohjaamana mainitaan. Esim. eräässä tilanteessa sokea ohjaaja ohjasi avustajansa kanssa heikkonäköistä. Joskus ohjattava ja ohjaaja eivät löydä yhteistä kieltä tai tilanteissa ilmenee muuta ristiriitaa. Useamman haastateltavan mielestä olisi tärkeää, että voisi vaikuttaa siihen, kuka ohjauksen antaa.

Apuvälinesuosituksista pari haastateltavaa kertoo, että niiden ei koeta olevan yksilölliset esim. sokeille oppilaille. Eräs haastateltava mainitsee, että laitemallin valinta oli pitänyt tehdä kertoman perusteella. Laitteen toimintoja ja sopivuutta ei saanut kokeilla konkreettisesti. Hän toteaa, että valitsi väärän mallin. Haastateltava oli myöhemmin voinut tutustua muualla toiseen malliin, joka olisi ominaisuuksiltaan palvellut paremmin hänen tarpeitaan.

Haastatteluissa nousee esiin, että olisi tärkeä oppia tuntemaan oma apuväline läpikotaisin. Kun tietää mitä mahdollisuuksia siinä on ja mitä sillä ei voi tehdä, niin ei joudu käyttämään siihen liikaa aikaa. Apuvälinetietoa toivotaan saatavan helpommin kuin sitä nyt saa.

”Onervan jaksojen jälkeen tuki loppuu ja pitää olla tosi aktiivinen, mutta aina ei jaksaisi”.

Peruskoulun jälkeen jää nuoren henkilön vastuulle tietää mihin on oikeutettu, kun siihen asti koulu ja vanhemmat ovat hoitaneet apuvälineasioita. Itsenäistä elämää aloittaessa, esim. työn tai opiskelun vuoksi uudella paikkakunnalla, aiempi tukiverkosto saattaa muuttua tai tuki loppua. Näkövammaiselta monet asiat vievät enemmän aikaa kuin näkevältä. Voimia ei välttämättä jää oman hyvinvoinnin ja elämänhallinnan huolehtimiseksi.

Haastateltavat eivät aina osaa pyytää apuväline tilanteen kartoitusta tai eivät tiedä että sellaista voi saada. Monesti siitä olisi hyötyä, kun opiskelu- ja työtilanteissa tarpeet muuttuvat ja apuvälineistä pitäisi saada enemmän irti. Näkövammaisten liiton kuntoutusyksikön apuvälinekartoitus mainittiin kuitenkin useamman kerran ja se koettiin asiantuntevaksi ja yksilölliseksi.

”Apuvälinekartoitus oli huippu ja välineet, jota ohjaaja osasi ehdottaa, sellaista mitä ei välttämättä itse tiennyt, että auttaisi!”

Osa ruudunlukuohjelman käyttäjistä toivoo saavansa edistyneemmän käyttäjän ohjeita, jotta he voisivat hyödyntää apuvälineensä tehokkaammin ja helpottaa käyttöä.

Kosketusnäyttölaitteet koetaan hyviksi. Haastateltavien yleinen kokemus on, että itse kustannettava iOS-puhelin on kallis, eikä sen rinnalle ole hyviä vaihtoehtoja. Laitteiden yhteensopivuus tulisi myös huomioida paremmin. iOS-puhelin ja Windows-käyttöjärjestelmän tietokone on käytetyin yhdistelmä.

6 Yhteenveto ja jatkosuunnitelmat

It-apuvälineet olivat haastatelluilla nuorilla pääsääntöisesti hyvin käytössä. Haastatteluihin osallistui 31 henkilöä, ja heidän kertomastaan välittyi arvokasta kokemustietoa siitä, minkälaisia haasteita he päivittäin kohtaavat. It-apuvälineitä osataan käyttää, ja niitä käytetään monipuolisesti niin vapaa-ajalla, opinnoissa kuin työssä. Joukossa oli vain muutama nuori, joka ei osaa käyttää apuvälineitään hyvin tai ollenkaan. Osa heikkonäköisistä ei osaa hyödyntää suurennusohjelman ominaisuuksia niin monipuolisesti, kuin voisi.

Jopa vaativia yritysohjelmistoja käytetään ruudunluku- ja suurennusohjelmilla. Varsinkin ruudunlukuohjelmaa käytettäessä voidaan tarvita sen asetuksiin tehtäviä sovelluskohtaisia skriptejä, jotta ruudunlukija toimii kunnolla. Usein pienilläkin mukautusratkaisuilla (esim. näytönvarsi) voidaan helpottaa näkövammaisen tietokoneella työskentelyä.

It-apuvälineet koetaan sekä välttämättömiksi että suureksi avuksi omassa arjessa, vaikka sovellusten ja sivustojen saavutettavuus varsinkin ruudunlukuohjelmia käytettäessä on toisinaan jopa mahdotonta. Sähköiset ympäristöt mahdollistaisivat näkövammaisen itsenäisen tiedonsaannin ja yhdenvertaiset toimintamahdollisuudet, jos sovellukset toteutettaisiin alun alkaen saavutettavina. Yhteiskunnan digitalisoituminen edellyttää myös riittäviä it-taitoja. Jotta ne voisi saavuttaa, näkövammaisen nuoren pitäisi hallita oman

yksilöllisen it-apuvälineen käyttö, vaikkei tietotekniikka kiinnostaisi sinällään. Apuvälineen käytön pitäisi olla sujuvaa ja ”normaalia”, eikä apuvälineen viedä päähuomioita.

Haastateltavat nostivat esiin monia tärkeitä it-apuvälineisiin liittyviä asioita ja huolenaiheita. Näitä olivat mm. it-apuvälineiden myöntämiseen liittyvät asiat, sähköisten oppimisjärjestelmien huono saavutettavuus ja opiskelun kuormittavuus erityisesti korkeakouluopiskelijoilla. Haastatellut nuoret antoivat ehdotuksia ja toiveita, miten apuvälineasioita voisi heidän näkökulmastaan parantaa.

Kartoituksessa nousi esiin sekin, että näkövammaisten palveluiden olemassaoloa ei aina tunneta hyvin. It-apuvälinekenttä ja -toimijat ovat hajallaan. Eräs haastateltava kysyi myös miten olemassa olevaa it-apuvälinetietoutta saataisiin levitettyä käyttäjille, kun sitä selkeästi on.

6.1 Nuorten ehdotukset

Useampi haastatelluista nuorista kertoi haluavansa lisää tietoa ja esittelyä it-apuvälinemahdollisuuksista. Muutama haastateltu mainitsi, että it-apuvälineiden esittelytilaisuuksia oli ollut mm. erilaisessa koulupäivässä liris-keskuksessa ja näkövammaisten nuorten leirillä. Tilaisuuksissa sai konkreettisesti kokeilla eri laitteita, mitä osallistujat kertoivat pitäneensä hyödyllisenä. Rauhallinen tila ilman ylimääräistä hälyä, jossa esiteltäisiin vain näkövammaisille tarkoitettuja apuvälineitä, toimisi parhaiten. Jotkut haastatelluista ehdottivat että lirisen kuntoutusyksikön ICT-ohjaus tai Aviris-apuvälinemyymälä voisivat järjestää esittelyjä, koska heillä on paljon tietoa ja osaamista. Myös laitteita, joita Kela ei kustanna - kuten iOS-laitteet - olisi hyvä saada kokeilla etukäteen. Ios-laitteiden kalleuden vuoksi pitäisi ennen hankintaa tietää, sopiiko laite itselle.

”Ohjausta saisi olla enemmän sekä alussa että myöhemmin”.

Käytönohjauksen riittävyden nosti esille useampi haastateltava. He kokivat, että Kela myöntää ohjausaikaa niukasti. Alkuohjauksen jälkeen osa haastatelluista toivoi saavansa väliohjausta. Ensimmäisellä ohjaukerralla tulee paljon asiaa ja opeteltavaa, eikä kaikki jää mieleen. Toisella kerralla voisi vaikuttaa ohjauksen sisältöön omien tarpeiden kannalta. Ohjausaika olisi siksi hyvä saada suunnitella ohjaajan kanssa. Kaikki haastatellut eivät tienneet, että on oikeus tarvittaessa saada käytönohjausta oman it-apuvälineen käyttöön. Muutama haastateltava toivoi, että voisi valita keneltä toimittajalta saa apuvälineet ja keneltä ohjauksen.

Osa haastatelluista koki, että joissakin tapauksissa ei ole selvää mikä on laitetoimittajan ja ohjausta antavan henkilön velvollisuudet ja rooli. Kelan myöntämä käytönohjaus ei toteudu kaikissa tapauksissa, kun osa tai kokonaan ohjaukseen varatusta ajasta joudutaankin käyttämään tietokoneen asentamiseen ja laitepaketin kokoamiseen.

Opiskelualasta ja työn luonteesta johtuen Kelan myöntämälle yksilöllisesti suunnitellulle apuvälineelle ei voida tehdä standardia, joka sopisi kaikille. It-apuvälineen käyttäjällä on myös monimuotoisia tarpeita, jotka pitäisi ottaa huomioon. Useampi haastateltava toivoi että kun saa uuden tietokoneen käyttöön, apuvälineasetukset on laitettu valmiiksi. Käyttäjä olettaa, että voi aloittaa tietokoneen käytön, kun on saanut laitteen, eikä hänen

tarvitsisi itse tutkia ensimmäiseksi asetuksia. Tämä ei näyttänyt aina toteutuvan, varsinkin jos apuväline oli ennestään tuttu, esim. pelkkä tietokone piti uusia rikkoontumisen vuoksi.

Kosketusnäytöllisten iOS-laitteiden VoiceOver-puhetuella (iPhone ja iPad) käyttö todettiin helpoksi omaksua ja käyttöönotto onnistuu itsenäisesti. Ruudunluku- ja suurennusohjelma ovat puhelimessa ja tabletissa valmiina, eikä tarvita erillistä ohjelmiston hankintaa ja asennusta. VoiceOver toimii joissakin tilanteissa jopa paremmin ja vakaammin kuin tietokoneen ja ruudunlukuohjelman yhdistelmä. Myös useampi heikkonäköinen totesi, että puhelimella näytön suurentaminen on usein kätevämpää kuin tietokoneella. Haastateltavat käyttivätkin iPhonea usein tietokoneen sijasta sen helppouden vuoksi. Ylipäätään kosketusnäytölliset laitteet koettiin hyviksi käyttää. Melkein kaikki haastatellut nuoret arvioivat oman iPhoneen käyttötaidon erinomaiseksi verrattuna tietokoneen käyttöön. Usea haastateltava toivoi Kelan kustantavan apuvälineenä kosketusnäytöllisiä iOS-laitteita. Puhelin on kallis omana hankintana eikä yhtä hyviä vaihtoehtoja ole ollut tarjolla muilla valmistajilla.

Erään haastatellun ehdotus oli, että Kela voisi myöntää myös Windows-käyttöjärjestelmän sijaan iOS OS X eli Mac-tietokoneita, koska ruudunluku- ja suurennusohjelma ovat laitteissa valmiiksi mukana. Lisäksi niissä on kaikki kielivaihtoehdot tarjolla. Haastateltava koki ne myös helppokäyttöisiksi sokeille.

Jotkut haastateltavat toivoivat, ettei tarvitsisi käyttää aikaa sovelluksen tutkimiseen, ennen kuin tiedetään onko se oikeasti saavutettava. Toivottiin myös, että ruudunlukuohjelman asetukset olisivat valmiina, kun versio tai ohjelma päivittyy. Sovellusten versioiden päivittyminen saattaa muuttaa asetuksia.

Osa hyvin apuvälineitään käyttävät haastateltavista toivoi saavansa edistyneen kikkoja ja että voisivat ”tehokäyttää” apuvälineitään. He toivoivat myös, että neuvoa saisi valmiina, eikä tarvitsisi itse käyttää aikaa siihen. Eräs totesi, että apuvälinetietoutta on olemassa, mutta se ei leviä käyttäjille.

Useat haastateltavat nostivat esiin opintoihin liittyvät haasteet ja toivoivat tukea siihen. Jaksaminen nousi erityisesti korkeakouluopiskelijoiden kohdalla. Näkövammaisille korkeakouluopiskelijoille toivottiin vertaistukitapahtumia. Halutaan tavata samassa tilanteessa olevia. Olisi tärkeää voida vaihtaa kokemuksia korkeakoulujen e-aineistoista ja käytettävistä ohjelmistoista.

Sähköisten oppimisalustojen kanssa oli ongelmia ruudunlukuohjelmia käytettäessä. Ne olivat usein heikosti saavutettavia, ja toivottiin, että jostain saisi tukea. Oppilaitosten it-tuki tai opettajat eivät yleensä voineet tai osanneet tehdä asialle mitään. Myös erityisjärjestelyt saatettiin kyseenalaistaa toistuvasti, vaikka yhdenvertaisuus on perusoikeus.

Osa haastatelluista sai oppimateriaalin erikseen sähköisenä tekstimuodossa. Luento- ja oppimateriaalin saaminen saavutettavassa muodossa ei silti ole itsestään selvyyttä, ja sen pyytäminen ja siitä muistuttaminen toistuvasti tuntui ikävältä. Uudistuvat visuaaliset opetusvälineet ja -ympäristöt voivat estää - ja ovat jo estäneetkin - näkövammaisen opiskelijan osallistumisen opiskeluun ja ryhmitöihin ruudunlukuohjelmalla. Pari haastateltavaa ilmaisi huolensa myös tulevista sähköisistä ylioppilaskirjoituksista ruudunlukuohjelmalla.

Oppimateriaalien saatavuuden kannalta muutama haastateltu kertoi, että skanneri on loistava apuväline. Skannaamalla itse oppikirjoja materiaalin saa nopeasti. Celian oppikirjapalvelusta sitä joutuisi odottamaan 3 kk. Moni haastateltu mainitsi skannauksen huonona puolena, että materiaalin muokkaus on myös työlästä. Tekstintunnistusohjelma ei osaa aina käsitellä materiaalia niin, että lopputulos olisi luettava ja luotettava.

It-apuvälineen käyttö jo itsessään voi viedä usein enemmän aikaa ja työskentely olla hitaampaa. Sen lisäksi muutosten selvittäminen ja päivittäminen ja tutkiminen, toimiiko joku sovellus apuvälineellä, vievät energiaa itse opiskelulta. Päivät voivat venyä hyvinkin pitkiksi eikä levolle jää aikaa. Jotkut kertoivat kokevansa, että Valterikoulu Onervan tuen päätyttyä jää ilman tukea IT-apuvälineasioissa ja jälle omalle vastuulle ottaa kaikesta selvää itse.

Muutama haastateltu ehdotti, että koulujen opettajien ja atk-opettajien tietoisuutta lisättäisiin apuvälineiden suhteen. Varsinkin jos on opiskelupaikassaan ainoa näkövammainen, tilanne voi olla opettajille uusi, eikä opiskelija saa riittävästi apua oppilaitoksen taholta.

Muutama haastateltu totesi, että apuvälineitä myönnettäessä pitäisi ottaa paremmin huomioon myös yksilön fyysiset ominaisuudet. Osalle haastatelluista myönnettyt kannettavat laitteet olivat liian painavia, vaikka markkinoilla olisi tarjolla kevyempiäkin laitteita. Painavammat laitteet kestävät paremmin kuljetusta, mutta haastatellut tarvitsivat kuntoutusta ja hoitoa fyysisen kuormituksen aiheuttamiin vaivoihin. Koettiin tarpeelliseksi, että laitteiden saaja voi vaikuttaa yhdessä laitteen myöntäjän ja toimittajan kanssa lopputulokseen.

6.2 Jatkosuunnitelmat

Kartoituksessa haastateltavilta nousi esiin tärkeitä kysymyksiä. Kartoitus tehtiin siksi, että näihin kysymyksiin etsitään ratkaisuja ja mahdollisuuksia. Haastateltavilta itseltäänkin löytyi ratkaisuja. Kartoituksen tulokset haastavat Näkövammaisten liiton ja sen näkövammaisten apuvälineiden toimijat yhdessä miettimään, mitä voidaan tehdä, ja mikä on kunkin rooli niiden ratkaisemissa. Haastateltujen palautteen perusteella on syytä miettiä, miten palveluja voidaan edelleen kehittää ja mitä kysymyksiä vaikuttamistyössä pitäisi ottaa huomioon.

Palveluviestinnän osalta nousi esiin, että Näkövammaisten liiton palveluja ei aina tunneta. Niin it-palveluiden saatavuus, työllisyyspalvelut kuin alueyhdistysten palvelut eivät selkeästi ole kaikilla tiedossa. Palvelukentän hajallaan olo haastaa miettimään, miten parannetaan viestintää palvelujen tunnettavuuden lisäämiseksi. Miten tavoitetaan myös ne, jotka eivät ole alueyhdistysten jäseniä, ja tarvitsevat tietoa ja apua it-apuvälineisiin ja oikeuksiin liittyen.

Sähköisten oppimateriaalien ja tenttiympäristöjen käyttöönotto lisääntyy yliopistoissa ja oppilaitoksissa voimakkaasti jo lähivuosina. Olisi tärkeää että Näkövammaisten liitto yhdessä muiden saavutettavuusasiiantuntijoiden kanssa voisi jakaa tietämystä palvelujen suunnittelijoille. Myös alan opiskelijoihin olisi tärkeää päästä vaikuttamaan jo opiskeluvaiheessa.

Kuormittuminen oli merkittävä teema, jonka moni haastateltava nosti esiin. Kuormituksen ja jaksamisongelmien syinä voi olla monen yhtäaikaisen ja yhteen kietoutuvan asian vyyhti. Sähköisten oppimisolustojen huono saavutettavuus, korkeakouluopiskelijoiden pitkiksi venyvät päivät, tuen puute ja laitteiden fyysinen paino aiheuttavat ylimääräistä rasitusta päivittäiseen elämään.

Fyysisen kuormittavuuden vähentämiseksi pitäisi vaikuttaa palveluntuottajaketjun osapuoliin. Heille olisi hyvä saada tietoa, että yksilöllisesti myönnettävien apuvälineiden hankinnassa on tarpeen ottaa myös fyysiset edellytykset siinä määrin kuin se on mahdollista. Jaksamisen osalta Näkövammaisten liiton ja muiden toimijoiden olisi hyvä miettiä, miten näkövammaisia nuoria voisi tukea paremmin opinnoissa ja elämänhallinnassa? Muutto opintojen tai työn perässä vieraalle paikkakunnalle ja asioiden hoitaminen itsenäisesti on iso muutos. Jo olemassa olevien Kelan kustantamien kuntoutuspalveluiden rinnalla tai sijasta, voisi nuoria tukea ennaltaehkäisevillä ja kevyemmällä menetelmillä. Vertaisryhmät ja esim. mentorointi voisivat ehkäistä sitä, ettei arjesta selviytyminen veisi uupumukseen asti. Ehdotukseen vertaisryhmästä näkövammaisille korkeakouluopiskelijoille Näkövammaisten liiton työllisyyspalvelut voisi vastata esim. käynnistämällä sähköisen vertaisryhmän.

Haastateltujen kysymys miten jo olemassa olevaa apuvälinetietoutta saadaan levitettyä, haastaa miettimään ratkaisuja. Saavutettavaa oppi- ja ohjemateriaalia tuotetaan tällä hetkellä mm. Näkövammaisten liiton tiedonsaantipalveluissa vapaasti kenen tahansa käytettäväksi liiton verkkosivuilla ja Youtubessa tekstinä, audiona ja videoina. Haastatteluissa ilmeni, että tällä hetkellä saatavien materiaalien olemassaoloa useat näkövammaiset nuoret eivät tunteneet hyvin.

Liiton kuntoutusyksikön ICT-ohjaajat, alueyhdistysten IT-kouluttajat ja oppilaitosten IT-ohjaajat tuottavat myös ohjeita. Kouluttajilla on paljon tietoutta, joka olisi hyvä saada esiin. Myös laitevalmistajat ja maahantuojat tuottavat oppimateriaalia ja käyttöohjeita. Eri laitteistoille ja ohjelmistoille löytyy verkossa omia näkövammaisten keskustelualustoja ja -ryhmiä, mutta nekään eivät tavoita kaikkia.

Näkövammaisten liitossa selvitetään, miten usean tahon tuottamaa it-apuvälinetietoutta kootaan esim. materiaalipankkiin ja miten tietoa ylläpidetään ajantasaisena ja saadaan levitettyä tietoa sen olemassa olost. Mikä olisi alusta, joka tavoittaisi mahdollisimman paljon tiedon tarvisijoita, esim. sivustot, blogit, keskustelufoorumit, wiki ja some-kanavat. Miten eri kohderyhmät huomioidaan - sokea/heikkonäköiset, aloittelevat/edistyneet apuvälinekäyttäjät?

Näkövammaisten liiton tiedonsaantipalvelut opastaa uudet IT-kouluttajat ja liitto yhdessä alueyhdistysten kanssa kouluttaa ohjaajia vuosittaisilla koulutuspäivillä. Näkövammaisten IT-ohjaajille ei ole kuitenkaan ole yhtenäistä ohjausmallia tai koulutusvaatimusta. Tätä on myös syytä selvittää.

Kartoituksen tarkoituksena oli saada tietoa myös apuvälinekoulutustarpeista. Toiveet ja tarpeet vaihtelivat ruudunlukuohjelman ”tehokäyttäjän” tarvitsemista kikoista apuvälineohjelman käytön unohtamiseen. Useampi nuori kertoi, että ryhmäohjaus on kokemuksen mukaan toiminut huonosti, mutta olisi kiinnostunut yksilöohjauksesta. Toimiva ryhmäohjaus edellyttää, että ryhmä on pieni ja että ryhmässä on suurin piirtein samalla osaamistasolla olevia. Näkö- ja apuvälinetilanteen tulisi olla samantyyppinen.

Haastateltavien ryhmästä ei saa koottua sellaisia pienryhmiä, niin että niitä voisi pitää haastateltavien kotipaikkakunnalla. Osa haastatelluista kertoi, ettei tarvitse ohjausta. Haastattelujen perusteella tuli tuntuma, että heikkonäköisillä suurennusohjelman käyttäjillä oli eniten puutteita oma apuvälineen käytössä. He voisivat saada huomattavasti enemmän irti apuvälineestään.

Työelämän it-apuvälineasioissa yritetään luoda ”yhden luukun” periaate ainakin työllisyyspalveluissa. Asiakkaalle pitäisi olla matala kynnyks ottaa yhteyttä ja saada neuvontaa ja ohjausta. Asiakasta ohjataan selkeästi ja seurataan että hän päätyi ohjattuun palveluun.

7 Lähteet

Ammatillinen kuntoutus (2016): Kela. 1.5.9 Apuvälineet 47–54

<http://www.kela.fi/documents/10192/3607a907-6042-4063-aacf-42b148f27798>. 5.12.2016.

Matti Ojamo, Näkövammarekisterin erillistutkimukset vv. 2010 ja 2012.

Finlex Yhdenvertaisuuslaki 1.1.2015 15§

<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141325>. 2.9.2016.

Näkövammaisten liitto, Verkkoviestintä ja verkkopalvelut

<http://nkl.fi/fi/etusivu/esteettomyysratkaisut/verkko>. 25.10.2016.

Euroopan komissio - Lehdistötiedote 3.5.106 Bryssel

http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1654_fi.htm. 25.10.2016.